

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФІГУРА СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті на підставі теоретичних основ досліджується процесуальна фігура свідка у кримінальному провадженні, надається визначення та розкривається її процесуальний статус на сучасному етапі, визначаються шляхи перспективного зміцнення правових позицій свідка у кримінальному провадженні.

Ключові слова: свідок, процесуальний статус, правовий захист, кримінальне провадження.

Лысюк Ю. В. Процессуальная фигура свидетеля в уголовном производстве: современное положение и перспективы.

В статье на основании теоретических основ исследуется процессуальная фигура свидетеля в уголовном производстве, дается определение и раскрывается его процессуальный статус на современном этапе, определяются пути перспективного укрепления правовых позиций свидетеля в уголовном производстве.

Ключевые слова: свидетель, процессуальный статус, правовая защита, уголовное производство.

Lysiuk I. V. Processual figure of a witness in criminal proceedings: current status and aspects.

In the article on the basis of the theoretical foundations studied procedural figure witness in criminal proceedings, defines and reveals its procedural status at the present stage, identifies ways to strengthen the legal position of prospective witnesses in criminal proceedings.

Keywords: witness, legal status, legal protection, the criminal proceedings.

Постановка проблеми. Посилення демократичної складової кримінального процесуального законодавства заклало зовсім нову фундаментальну основу та сприяло значному укріпленню прав і свобод людини під час здійснення кримінального провадження. Новітні зміни оновили «духовну складову» кримінального процесу та стали своєрідним «двигуном» у втіленні європейського духу, традицій та підходу до найважливіших цінностей людини встановивши процесуальну рівність й забезпечивши змагальність сторін кримінального провадження.

Очевидним є той факт, що всі без винятку учасники кримінального провадження незалежно від їх правового статусу потребують усестороннього, об'єктивного та надійного захисту від протиправних посягань всіма належними правовими засобами, особливо якщо таким учасником кримінального провадження є особа, яка володіє достовірною та доленосною інформацією. В даному випадку ця особа фактично виступає джерелом інформації, яку в силу певних обставин слідчий, прокурор може отримати тільки у нього.

Так, джерелом інформації можуть бути об'єкти живої і неживої природи, в тому числі і люди, які були учасниками події злочину [1]. Як, вірно зазначає Волобуєв А.Ф. джерело інформації становлять уявні образи, які зафіксовані в пам'яті людини-очевидця, що в його розумінні є ідеальними слідами [2]. Як вважає, Кучинська О.П. учасник якого не підозрюють, не обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, не вважають постраждалим, залучається до участі в кримінальному провадженні переважно як носій доказової інформації про обставини справи або для виконання допоміжних функцій при проведенні певних процесуальних дій [3, с. 296]. Тому, метою, і в тім єдиною, є отримання від нього розгорнутої доказової інформації про обставини, які мають значення для здійснення кримінального провадження. Отже, такою особою є свідок, який може бути залучений до проведення процесуальних дій під час здійснення кримінального провадження.

Окремої уваги потребують питання стосовно прав свідка, забезпечення його процесуальних гарантій та безпеки, оскільки ставши невольним свідком чи опинившись не той час не в тому місці або це виникло в силу збігу обставин, свідок практично у всіх випадках потребує своєї особистої безпеки, оскільки найчастіше в його сторону лунають погрози, як від інших учасників кримінального провадження, так і від зацікавлених осіб, які можуть і не бути учасниками. На погляд деяких вчених, розширення прав свідка і забезпечення процесуальних гарантій його захисту дозволить не тільки відгородити останнього від незаконного переслідування і тиску, а й підвищить ефективність його участі

у процесі з метою встановлення істини у справі [4]. Практика знає випадки коли під впливом погрози, не маючи надійного захисту, свідки змінювали свої показання, тим самим вступаючи у протиріччя зі своєю совістю та законом. Тому особа свідка має бути надійно захищена від різного роду посягань, особливо від фізичних та психологічних, які руйнують бажання не тільки надавати правдиву інформацію, а й взагалі контактувати зі слідчим, прокурором. Отже, нерідко, боячись незаконного впливу свідки або відмовляються давати показання, або дають завідомо неправдиві показання [5, с. 138].

Таким чином, питання процесуального статусу фігури свідка у кримінальному провадженні в різних його проявах та сторонах набувають небувалої актуальності, потребують більш детального та глибокого дослідження, оскільки словосполучення «процесуальний статус» фігури свідка говорить про його особливість та специфічність в рамках кримінального провадження. Крім цього, акцентованої уваги потребують питання стосовно реалізації процесуальних прав свідка, як учасника кримінального провадження від яких прямо залежить надійність та ефективність захисту його прав та безпека.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів діяльності учасників кримінального провадження, у тому числі процесуальному статусу свідка у кримінальному провадженні, приділяли значну увагу у науковій літературі такі вчені, як Л.М. Брусніцина, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, В.С. Зеленецький, М.В. Куркін, О.П. Кучинська, О.В. Мельник, В.Т. Нор, Т.В. Пацалова, С.В. Слінько, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.Я. Тацій, В.М. Тертишник, Удалова Л.Д., Фойницький І.Я. та інші.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження процесуального статусу фігури свідка у кримінальному провадженні та пошук перспективних шляхів зміцнення його правових позицій на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Свідком у кримінальному провадженні може бути будь-яка особа, якій відомі обставини здійсненого кримінального правопорушення, якщо він став очевидцем події, незалежно від його положення та яка не заінтересована в кінцевому результаті кримінального провадження. Свідок надає інформацію про обставини здійсненого кримінального правопорушення, які ґрунтуються на безпосередньому сприйнятті, або ті, які сприйняті з інших джерел, але при цьому він в обов'язковому порядку повинен вказати джерело, з якого йому стали відомі факти, про які він розповідає.

На думку М. Л. Якуба, процесуальне положення свідка не може звичайно вплинути на його відношення до справи чи відбитися на інших факторах, які впливають на достовірність показань, – обставина, яка радикально відокремлює показання свідка із числа таких засобів доказування, як показання підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого [6, с. 83].

Однак, з іншого боку, як зазначає С.М. Стахівський, процесуальне становище свідка, як правило, не відображається на його відношенні до справи та достовірності показань. Звісна річ, це не означає, що свідок не може мати певної зацікавленості у вирішенні справи, але ця зацікавленість зумовлена не його процесуальним становищем, а причинами, які знаходяться за межами процесуальних відносин [7, с. 205]. Такої ж думки і дотримується Кучинська О.П., яка зазначає, що більш коректно було б говорити про відсутність у свідка зацікавленості у результатах вирішення справи, але аж ніяк не про відсутність законного інтересу під час своєї участі у кримінальному провадженні [3, с. 299]. Ми повністю згодні з думками Стахівського С.М. та Кучинської О.П. та вважаємо, що в будь-якому випадку у свідка інтерес присутній, хоча б у тому, щоб добитися справедливості та покарати винних.

Як колись зазначав відомий дореволюційний український правознавець Владимирів Л.Є., зі свідками поводяться вкрай недбало як з матеріалом, забуваючи про те, що ці люди винні лише в одному – доля зіштовхнула їх з подіями та людьми, які потрапили в орбіту кримінального судочинства [8, с. 315]. Але, на жаль, незважаючи на те, що з того періоду пройшло достатньо багато часу, питання щодо відношення до свідка у сучасному кримінальному провадженні практично не змінилось, адже для певних змін на краще потрібен достатній час, але ми повністю впевнені, що це й процес вже розпочався та невдовзі принесе позитивний результат.

На думку Коновалової В.О. та Шепітько В.Ю., свідок як процесуальна фігура «породжений» самим фактом злочину і тому є незамінним. Психологічна характеристика свідка як особистості охоплює інтелектуальні, вольові, моральні та інші якості. Свідки відрізняються за обсягом сприйнятої ними інформації і можуть характеризуватися повідомленням неправдивих відомостей із різних мотивів [9, с. 86].

Опираючись на загальновизначене значення терміну свідка, можна констатувати про те, що він вживається у двох значеннях, перше у значенні, як людина, що була присутня при якій-небудь події, пригоді й особисто бачила що-небудь; очевидець, а друге особа, яку викликають до суду для посвідчення відомих їй обставин справи [10]. Також, термін свідок може вживатися у наступному значенні, як особа, якій можуть бути відомі будь-які обставини, що мають значення для розслідування і вирішення

кримінальної, адміністративної чи цивільної справи, і яка викликана для дачі свідчень [11]. На думку Григорьєва Ф.Г., свідок це незамінне джерело відомостей про факти, які мають ключове значення для встановлення або спростування обставин, які входять у предмет доказування по кримінальній справі [12, с. 3]. Як вважає Тертишник В.М., свідок це учасник кримінального процесу, який немає статус потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного або підсудного, якому відомі які-небудь обставини справи і немає обставин, перешкоджаючих його допиту [13, с. 83]. Отже, проаналізувавши різні визначення свідка, ми дійшли висновку про те, що найбільш оптимальним слід вважати наступне, свідок це будь-яка людина, яка була присутня при події чи дізналася від іншої людини про обставини, які мають відношення до справи, підлягають перевірці та оцінці, що мають в своїй більшості фундаментальне значення для вирішення справи.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 КПК свідок відноситься до учасників кримінального провадження без будь-якої спеціалізації, оскільки законодавець на рівні з ним закріплює різносторонніх учасників основними з яких є потерпілий та його представник, цивільний позивач й відповідач та їх представники, заявник, свідок та його адвокат, понятий, експерт та інші. Згідно із ст. 65 КПК свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [14]. Однак, ми вважаємо, що фігура свідка у кримінальному провадженні є особливою, оскільки фактично всі учасники кримінального провадження, які віднесені до цієї групи можуть в подальшому стати, як раз свідками. Тому, з одного боку ці учасники зовсім різні, а з іншого мають однакову внутрішню складову у вигляді змін процесуального статусу у процесі кримінального провадження.

Як вірно вказує Кучинська О.П., ключовою особливістю процесуального статусу свідка від інших учасників, зокрема потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого є наявність законодавчо закріпленого обов'язку давати правдиві показання по суті справи [3, с. 298]. Ми повністю згодні з цією думкою та вважаємо, що дійсно це закріплено на законодавчому рівні але це зовсім не означає, що свідок у кожному разі буде надавати правдиву інформацію, однак гарантією цьому може бути підвищення рівня захисту прав та безпеки самого свідка, що на сьогодні не можливо.

Як колись зазначав, Фойницький І. Я., покладання на свідка публічного обов'язку служіння правосуддю своїми показаннями витікають його особливі права [15, с. 284]. Однак, як тоді, так і в наш час у свідка виникає все менше і менше бажання служити правосуддю, оскільки його процесуальні права досі не врегульовані належним чином та не захищені від протиправних посягань, звідси й виникають багато питань стосовно його поглибленої участі у здійсненні кримінального провадження. А до тих пір коли держава не зможе достатньо надійно врегулювати ці питання участь свідка у кримінальному провадженні буде схожа більше на необхідність, ніж на внутрішню переконаність боротьби із злочинністю. В даному випадку вдалою можна вважати думку Петрухіна І.Л., який зазначає, що держава певною мірою перекладає на своїх громадян обов'язок протидії злочинності, вимагаючи, щоб вони в певних ситуаціях жертвували своїми правами та свободами заради досягнення загальносуспільної мети – підтримання правопорядку [16, с. 220–222].

На наше бачення, на сьогодні, серед усіх учасників кримінального провадження фігура свідка є найбільш уразливою та зазвичай правовідносини між правоохоронними органами та іншими учасниками кримінального провадження у свідків складаються досить важко. Це пов'язано з тим, що даний суб'єкт правовідносин в більшості випадків володіє достовірною та вкрай важливою для здійснення кримінального провадження інформацією, у разі якщо в процесі кримінального провадження вдалося встановити дану особу, то це може стати ключовим моментом у вирішенні завдань кримінального судочинства. Тому, в умовах сучасності найважливішим моментом для свідка повинен стати факт забезпечення його захисту та безпеки, в тому числі у разі необхідності його родичам чи близьким, оскільки постійно особа свідка найчастіше піддається різного роду погрозам, шантажу та навіть спробам фізичного впливу.

На нашу думку, слід окремо зупинитись на ключових положеннях процесуального статусу фігури свідка у кримінальному провадженні, які в умовах сучасності, відіграють найважливішу роль та по своїй суті й змісту становлять його «серцевину», є фундаментальними та пріоритетними для свідка. Першим із них є процесуальне право свідка заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Так, виходячи із норм нового КПК та закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» встановлено, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань [17, 18].

Безпека учасника кримінального провадження, в нашому випадку свідка, уявляє собою складне явище, яке постійно потребує жорстокого контролю з боку не тільки правоохоронних органів, але й самих осіб. На жаль, на сьогодні не можна говорити про повну забезпеченість та надійність системи безпеки свідка, оскільки існують багаторівневі проблеми із матеріальним становищем, відсутністю досконалого законодавства та багато іншого. Однак, чинним КПК чітко встановлено про те, що свідок має право на забезпечення безпеки у разі наявності реальної загрози життю, здоров'ю, житлу, майну.

Відповідно до положень постанови Пленуму Верховного суду України від 18 червня 1999 р. № 10 «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» обґрунтовано визнано, що стан забезпечення безпеки таких осіб є незадовільним і не гарантує об'єктивного та неупередженого розгляду справ, захисту прав і свобод громадян [19]. На жаль, в умовах сучасності, ситуація особливо не змінилась, а в деяких випадках, як на наш погляд, стала більш проблематичною.

Однак, незважаючи на досить великий резонанс проблеми забезпечення захисту свідка, значного укріплення правових механізмів реалізації та значний перелік заходів все ж таки, на сьогодні, гарантувати безпеку свідка та його родичів чи близьких осіб в повному обсязі неможливо.

Другим процесуальним правом свідка та безумовно найголовнішим у кримінальному провадженні є користування у проведенні процесуальних дій правовою допомогою адвоката. Використання свідком правової допомоги адвоката надає можливість для суттєвого зміцнення його правових позицій, як під час здійснення кримінального провадження, так і у судовому провадженні.

Відповідно до норм ст. 59 Конституції кожен має право на правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно, крім цього кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [20]. Згідно із рішенням Конституційного Суду України у справі № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 р. за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) вирішив, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції «кожен має право на правову допомогу» необхідно розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі, незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [21]. З цього можна зробити висновок про те, що вказане рішення Конституційного суду України фактично визнало норму стосовно правової допомоги фундаментальною та такою, що потребує прямого застосування в будь-якому випадку незалежно від обставин справи під час здійснення кримінального провадження.

Крім цього, цим же рішенням Конституційного суду України було вирішено, що особа під час допиту її як свідка при наданні пояснень має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [21].

Навіть у випадках, коли це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, відповідно до ст. 64 Конституції України особа у жодному разі не може бути обмежена у його реалізації [20]. Це право в рівній степені, як і будь-якої особи – учасника кримінального провадження стосується свідка. Таким чином, свідок у разі здійснення протиправних посягань на його права і свободи, як на нашу думку, і задля укріплення своєї правової позиції у кримінальному провадженні, може скористатись правовою допомогою. Однак, треба чітко розуміти, що з усіх учасників кримінального провадження права свідка чинним законодавством найменш захищені та потребують додаткового захисту, що й реалізується свідком шляхом отримання правової допомоги адвокатом. Єдиною умовою для участі адвоката у кримінальному провадженні на боці свідка є те, що він повинен згідно чинного КПК підтвердити свої повноваження, так надати свідоцтво про право зайняття адвокатською діяльністю чи наявністю ордеру, ордером чи договором [18].

Сутність правової допомоги свідка полягає у наданні юридичних консультацій і роз'яснень з юридичних питань, як в усній, так і письмовій формі щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів, що мають юридичну силу; засвідчення копій відповідних документів; забезпечення захисту його прав і свобод, як під час проведення процесуальних дій, так і на протязі всього кримінального провадження. Але все ж таки незважаючи на достатньо суттєві зміни у чинному законодавстві стосовно забезпечення захисту прав свідка, слід констатувати, що свідок, як учасник кримінального провадження є найменш захищеним і лише грамотна, професійна правова допомога адвоката може його надійно захистити від можливих правопорушень.

Стосовно інших шляхів укріплення правових позицій свідка у кримінальному провадженні, то слід зазначити, що вони складаються з двох особливих речей, при вирішенні яких, ми вважаємо, відбудеться

серйозне переосмислення та значне посилення, як значення, так і безпеки свідка у кримінальному провадженні. Так, в першу чергу це стосується складностей участі самого свідка у кримінальному провадженні, оскільки приймаючи участь свідок повинен владнати свої особисті питання під час повсякденної діяльності, по-друге та на наш погляд найважливіше справитись із своїм емоційним та психологічним станом для забезпечення правильності та послідовності надання інформації стосовно кримінального правопорушення. Саме емоційний та психологічний стан свідка викликає багато сумнівів стосовно потенційної можливості особи правильно та адекватно поводити себе під час надання інформації слідчому, а в подальшому у суді. Це в більшій степені пов'язано з тим, що особа представляючи доказову інформацію повинна пройти скрізь багато викликів до слідчого, прокурора чи суду та зобов'язана з'являтися у зазначений час для надання інформації, що в свою чергу суттєво відображається на його стані, оскільки він постійно переживає ці обставини знову і знову.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи слід зазначити, що свідок є основним та особливим учасником кримінального провадження, ключовим джерелом інформації на якій базується кримінальне провадження. Однак, свідок є найбільш уразливим фігурою кримінального провадження у відношенні до якої можуть бути цілеспрямовано використані небезпечні методи, зокрема погрози, шантаж, заходи фізичного та психічного впливу для недопущення надання правдивих показань під час здійснення кримінального провадження і тільки створення надійної цілісної системи механізмів процесуальної підтримки та захисту його прав і свобод зможуть стати реальним гарантом безпеки свідка та значно посилити його правові позиції у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2006. – 588 с.
2. Волобуєв А. Ф. Криміналістика. Навчальний посібник / А. Ф. Волобуєв. – К. : КНТ, 2011. – 504 с.
3. Кучинська О. П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України / О. П. Кучинська // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 295–300.
4. Закатов А. А. Ложь и борьба с нею / А. А. Закатов. – Волгоград, 1984. – 191 с.
5. Пацалова Т. В. Проблеми забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві / Т. В. Пацалова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 138–140.
6. Якуб М. Л. Показания свидетелей и потерпевших / М. Л. Якуб. – М., 1968. – 128 с.
7. Стахівський С. М. Кримінальні процесуальні засоби доказування: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 401 с.
8. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части: Общая и Особенная / Владимиров Л. Е. – [3-е изд., изм. и законч.]. – С.Пб.: Кн. Маг. «Законоведение», 1910. – 440 с.
9. Коновалова В. О. Юридична психологія: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Словник української мови. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/neghlasnyj>
11. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
12. Григорьев Ф. Г. Процессуальное положение свидетеля в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ф. Г. Григорьев. – М., 2008. – 28 с.
13. Тертышник В. М. Уголовный процесс: Учебное пособие. – 2-е изд., пер. и доп. / В. М. Тертышник. – Харьков : Арсис, 1999. – 528 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 трав.
15. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницкий И. Я.; общ. ред., послесл., прим.: А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 606 с.
16. Петрухин И. Л. Контроль над преступностью и права человека / И. Л. Петрухин // Рассказывают адвокаты. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 2000. – С. 213–223.
17. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст]. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 254 с.

19. Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві: Постанова Пленуму Верховного суду України від 18.06.1999 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.

20. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

21. Рішення Конституційного Суду України № 23-рп /2009 від 30 вересня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.

** Лисюк Юрій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділення юридичного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ.*